

УДК 349.2

I.M. БУТКОВ, Сєверодонецька міська рада

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВИЙ СТАТУС ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-ПІДПРИЄМЦЯ»

Ключові слова: правовий статус, фізична особа-підприємець

З 90-х років ХХ ст. до господарської діяльності в Україні було залучено значну групу нових учасників – громадян України, громадян іноземних держав, а також осіб без громадянства. У червні 1996 р. право фізичних осіб на зайняття підприємницькою діяльністю отримало конституційне закріплення у ст.42 Конституції України: «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом». Дана норма поклала край шістдесятирічній забороні, що стосувалася фізичних осіб – отримувати прибутки від зайняття приватною справою. Аналізуючи чинне законодавство, можна стверджувати про існування такого способу участі фізичної особи у здійсненні господарської діяльності як підприємництво без створення юридичної особи, тобто існування такого суб'єкта права як фізична особа-підприємець. У зв'язку з цим, постає необхідність у наданні дефініції терміну «правовий статус фізичної особи-підприємця».

Питання правового статусу фізичних осіб-підприємців досліджувалося багатьма вченими – як вітчизняними, так і зарубіжними, серед яких: Т.В. Блашук, О.В. Дем'яненко, В.С. Мілаш, А.В. Панчишин, Ю.А. Петров, О.В. Старцев, І.І. Шамшина та інші. Незважаючи на внесок, зроблений зазначеними науковцями, зміни в законодавстві та потреби часу вимагають нового комплексного підходу до визначення поняття «правовий статус фізичної особи-підприємця». Метою статті є здійснення системного наукового дослідження поняття «правовий статус фізичної особи-підприємця».

Т. Блашук вважає, що поняття «особа» є родовим. Воно належить всім суб'єктам циві-

льних прав і використовується у специфічному юридичному розширеному значенні (поширюється і на юридичну особу), оскільки особа з точки зору психології і філософії – суб'єкт суспільних відносин, який має певний рівень психічного розвитку. Якості особи притаманні психічно здоровій особі, яка досягла визначеного віку, здатна в силу інтелектуальних і духовних якостей бути учасником суспільних відносин, формувати свою позицію, відповідати за свої вчинки. Відповідно до цього не кожному людину можна вважати особою. Поняття «особа» є вужчим за поняття «людина». І, як правильно підкреслюється в юридичній літературі, особою не народжуються, нею стають. Поняття «людина» як суб'єкт права широко використовується в різноманітних міжнародних документах і законодавстві. Так, в ст.6 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною асамблеєю ООН в 1948 р., зазначено, що кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності. Людина в подібних випадках розглядається як істота, яка поєднує в собі біологічні та соціальні елементи, якій притаманна форма розвитку психіки – свідомість [1, с.157–158].

В. Ротань підкреслює, що фізична особа-підприємець є новим явищем для вітчизняної правотворчої і правозастосовчої практики. Потрібно належне освоїти цей соціально-правовий феномен. Доки такого освоєння не відбудеться, існує залежне перш за все від науки підґрунтя для недостатньої визначеності правового статусу фізичних осіб-підприємців у законодавчих актах. Це, в свою чергу, породжує істотні недоліки вирішення спорів, що впливають із правовідносин з участю фізичних осіб-підприємців [2, с.63].

О. Старцев зазначає, що форма приватного підприємництва є однією з найпростіших форм здійснення підприємницької діяльності. Якщо людина має певні знання і навички чи майно та кошти і головне – бажання без обмеження законодавчими заборонами, то ринкова економіка надає їй можливість розпочати справу та реалізувати розуміння дієвої та

рентабельної праці та, як результат, жити в достатку. У підпункті 3.8.1 п.3.8 ст.3 Класифікації організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004, затвердженої наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 зазначається така дефініція фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності як поділ фізичних осіб залежно від приналежності до громадянства, тобто громадяни України, іноземці та апатриди, що здійснюють підприємницьку діяльність [3, с.57–58].

Однак, вчена І. Басова дотримується позиції, що фізичні особи – підприємці, які здійснюють господарську діяльність як підприємці включають наступні групи: 1) громадяни України – особи, які мають громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України; 2) іноземні громадяни – особи, які не мають громадянства України та є громадянами (підданими) іншої держави (або держав); 3) особи без громадянства – особи, які не мають громадянства жодної країни. Отже, фізичні особи-підприємці є гілкою «підприємницького дерева» учасників господарських відносин [4, с.14].

Науковець Р. Шишка зазначає, що першими визначеннями терміну «підприємець», введеними у науковий обіг були такі: 1) підприємець як особа, яка здатна виконувати відмінну від власника функцію в умовах ризику; 2) підприємець як особа, яка несе відповідальність за підприємницьку справу, особа, яка планує, контролює, організовує та володіє підприємством; 3) підприємець як новатор, який розробляє нові технології; 4) підприємець – людина, яка проявляє ініціативу і організовує соціально-економічні механізми, діє в умовах ризику і несе повну відповідальність за можливу невдачу [5, с.7–8]. Звідси випливає, що для поняття підприємця у 18–19 столітті характерними є такі особливості у розкритті його сутності: 1) наголошується на організаторській ролі підприємця з мобілізації зусиль, а також те,

що це нестабільна й ризикова сфера здійснення його діяльності; 2) на нього покладена відповідальність, вказано на функції як власника капіталу; 3) платою за організаторські здібності підприємця виступає дохід; 4) у своїй трудовій діяльності підприємець зобов'язаний дбати про підвищення продуктивності праці, відштовхуючись від загальних напрямків у політиці як окремих політичних інститутів, так і цілої держави.

Великий енциклопедичний юридичний словник містить таке визначення поняття «підприємець» – особа, яка на професійних засадах систематично займається підприємницькою діяльністю (приватним виробництвом, торгівлею, посередництвом, наданням послуг тощо) відповідно до чинного законодавства України. Підприємцем як господарюючим суб'єктом може бути: громадянин, який здійснює самостійну активну підприємницьку діяльність без створення юридичної особи; юридична особа незалежно від форми власності, яка займається виробництвом і реалізацією товарів, виконанням робіт і наданням різних послуг; група юридичних або фізичних осіб, якщо одна або кілька з них мають вирішальний вплив на їх господарську діяльність на підставі володіння акціями, права використання активів тощо. У законодавстві України термін «підприємець» використовується насамперед щодо фізичної особи як одного з головних суб'єктів підприємницької діяльності [6, с.610].

Таким чином, проаналізувавши позиції відомих науковців, можна говорити про фізичну особу-підприємця як про особу, яка проявляє ініціативу в розвитку економічної сфери держави, здійснює підприємницьку діяльність шляхом підвищення продуктивності праці та зниження витрат виробництва й несе відповідальність за свою діяльність.

Тим не менш, щоб зрозуміти правову природу фізичної особи-підприємця, варто зосередитися на з'ясуванні сутності її правового статусу. Вчена І. Шамшина звертає увагу на те, що визначальна роль суб'єкта у структурі правовідношення у трудовому праві актуалі-

зує проблему наукового дослідження його правового статусу та перспектив розвитку цього статусу в умовах ринкових відносин, що передбачає, насамперед, чітке визначення понятійних категорій. Наявність правового статусу визначає особу як суб'єкта права, законодавчо встановлюючи тим самим коло прав та обов'язків, можливих і належних дій цієї особи. Водночас поняття правового статусу суб'єкта та його зміст не одержали однозначного відбиття у сучасній правовій науці. Питання щодо елементів правового статусу, його дефініції, змісту, ролі урегулюванні суспільних відносин залишаються дискусійними як у сфері загальної теорії права, так і у науці трудового права [7, с.29].

Звернувшись до Великого енциклопедичного юридичного словника, можна знайти дефініцію поняття «правовий статус», а саме – це сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб. Правовий статус фізичної особи визначають насамперед конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Практична реалізація правового статусу забезпечується системою конституційних та інших гарантій. Розрізняють правовий статус: а) громадян України; б) іноземців; в) осіб без громадянства; г) осіб, яким надано притулок. Найповніше національним законодавством регулюється правовий статус громадян України. Щодо інших категорій осіб існують певні винятки, передбачені законодавством [6, с.675]. Отож, фізична особа-підприємець як суб'єкт трудових правовідносин може бути як громадянином України, так й іноземцем, особою без громадянства, особою, якій надано притулок. Особливості діяльності кожного встановлені у чинному законодавстві.

Під правовим статусом розуміють певне становище суб'єкта права, яке закріплено нормами права та моделює його положення у стосунках з іншими суб'єктами права. Його структурними складовими виступають правосуб'єктність та юридичні права і обов'язки. Щодо правосуб'єктності, то дана категорія поєднує два компоненти, а саме першим є

правоздатність, що є здатністю мати певні суб'єктивні права та обов'язки, а другим виступає дієздатність, тобто здатність та можливість придбати права та обов'язки, реалізувати їх за допомогою права. Правовою категорією виступає трудова правосуб'єктність, яка відображає суб'єктивну можливість знаходитись у трудових або тісно пов'язаних з ними правовідносинах. Існує юридичний зв'язок між уповноваженою та зобов'язаною стороною, що утворює суб'єктивне право і юридичний обов'язок. Крім того, як один, так і декілька таких юридичних зв'язків можуть утворювати правовідносини. Категорія суб'єктивного права як міра можливої поведінки, що забезпечується юридичними обов'язками інакших суб'єктів трудового права та призначається для уповноваженого суб'єкта трудового права, щоб задовольнити власні потреби. Щодо категорії юридичного обов'язку, то вона є зв'язаною з такою правовою категорією як суб'єктивне трудове право. Саме мірою необхідної поведінки, призначеною для зобов'язаного суб'єкта у трудовому праві, яку він повинен використовувати за основу в інтересах уповноваженого суб'єкта, що забезпечується можливістю застосування державного примусу, виступає юридичний обов'язок [8, с.84–85].

А.В. Панчишин зазначив, що правовий статус – це всезагальна, комплексно-універсальна, різноаспектна, цілісна категорія, що має чітку структуру та визначає принципи взаємодії між суб'єктами суспільних відносин, а також місце кожного в існуючій системі правових відносин [9, с.95]. З даного визначення можна виділити такі риси, що характеризують термін «правовий статус»: 1) чітка структурованість даної категорії; 2) глобальність та універсальність такої категорії; 3) обумовлює взаємозв'язок між суб'єктами суспільних відносин і визначає місце кожного суб'єкта у системі.

У теорії права поняття правового статусу часто розглядається крізь призму правового статусу особистості, вважаючи його визначальним, вихідним для правового статусу особи у будь-якій галузі права [7, с.29–30]. В зага-

льному таке розуміння заслуговує на увагу. Варто визнати, що точними виразниками волі суб'єктів трудового права виступають певні особистості.

Правовим статусом називається тому, що становище особи в суспільстві визначається юридичними нормами, які опосередковують різносторонні зв'язки людини із соціальним оточенням. У широкому розумінні слова під правовим статусом особи розуміється юридично закріплене становище людини у суспільстві, її права і свободи, обов'язки і відповідальність, встановлені законодавством і гарантовані державою. До структури правового статусу юристи часто включають і такі елементи, як законні інтереси, правові принципи, правовідносини загального (статутного) типу, правосуб'єктність. У вузькому розумінні категорія «правовий статус особи» характеризує обсяг прав і свобод, якими володіє людина – суб'єкт права. Вони ж (права і свободи) складають основний сенс, ядро правового статусу [10, с.480–481]. На нашу думку, права і свободи є важливими елементами правового статусу, проте слід звернути увагу на те, що поняття структури правового статусу особи, подане В.В. Лазаревим, є досить розмитим, нечітким і, по суті, таким, що вступає у протистояння із вищенаведеним цим автором поняттям правового статусу особи. Адже якщо прийняти за основу концептуальний підхід, що правовий статус – це зафіксоване базове становище людини у суспільстві, тобто якась постійна категорія, то виглядає логічно некоректним включення до структури правового статусу таких елементів, як правові принципи, інтереси, правовідносини, що за своєю правовою природою є категоріями змінними.

Вчений В. Новосьолов відзначає, що «...на правове становище громадян у державі, окремих сферах державного і суспільного життя впливає безліч чинників, які можна розділити на дві групи: 1) чинники, що прямо впливають на правове становище громадян, тобто правовий статус у вузькому, власному розумінні (права, свободи, обов'язки і дієздатність), ними володіє кожен громадянин;

2) чинники, що впливають на правове становище опосередковано, головним чином через діяльність державних органів і державних службовців та інших суб'єктів, тобто правовий статус у широкому вимірюванні; до правового статусу у широкому значенні входять принципи правового статусу, гарантії прав, свобод і обов'язків, відповідальність і демократичні елементи» [11, с.7–8].

Науковці М. Цвік, О. Петришин та Л. Авраменко наголошують, що правовий статус осіб є не груповим чи колективним, а спеціально-індивідуальним (наприклад, чоловікам не надається відпустка у зв'язку з пологами). Існують конституційний статус, тобто він не може бути різним для громадян, оскільки як права, так і свободи рівною мірою стосуються усіх громадян, та спеціальний, який і різниться залежно від певних чинників природного чи правового характеру (наприклад, статус фізичної особи-підприємця чи статус працівника прокуратури), але відмінність полягає у тому, якими саме чинниками (природні – статус чоловіка, жінки чи юридичні – статус студента, статус судді) вони різняться [12 с.342]. На думку Ю.А. Петрова «...існує єдиний і рівний для всіх громадян правовий статус. Якщо ж включити до його змісту права й обов'язки, що впливають із конкретних правовідносин, то правовий статус постійно змінюватиметься, оскільки права й обов'язки громадян у конкретних правовідносинах неоднакові. До змісту правового статусу входять лише ті права й обов'язки, якими наділений громадянин, а не ті, якими він володіє у конкретних правовідносинах. Інакше було б стільки правових статусів, скільки правових відносин» [13, с.119].

А. Панчишин вважає, що демократизм, законність, гуманізм виступають загальними поняттями та являються передумовами правового статусу для забезпечення ефективного його функціонування та втілення. Обмірковувалася думка щодо не включення юридичних норм та правових відносин до правового статусу, проте обґрунтованою виявилася позиція, яка апелювала до того, що якщо не включити

відповідні елементи (особливо конституційні норми, які регулюють взаємозв'язки особи та держави), то виявиться неможливим закріплення правового статусу [9, с.95–96]. Аналогічно можна розмірковувати стосовно загальних правовідносин, що відносяться до взаємозв'язку осіб і держави, а також осіб між собою щодо використання міри своєї належної й необхідної поведінки, їх гарантій. Права та обов'язки виступають основним ядром, серцевиною правового статусу, а за допомогою правовідносин реалізуються зв'язки між ними.

Таким чином, проаналізувавши позиції відомих науковців можна встановити, що правовий статус – це комплексна, багатоаспектна категорія, яка визначає права і обов'язки, свободи і відповідальність суб'єктів у системному і цілісному вигляді, що встановлені законодавством і гарантовані державою.

Наразі важливим питанням постає з'ясування такої категорії як «правовий статус фізичної особи-підприємця» шляхом врахування аналізу понять «фізична особа-підприємець», «правовий статус» та відмежування його від статусу фізичної особи.

Р. Майданик наголошує, що досить часто постає проблема розмежування статусу фізичної особи-підприємця від фізичної особи, яка не є підприємцем. Суть даного відмежування необхідно вбачати в такому понятті як ціль вчинення даного правочину, тобто якщо виникає спір щодо суб'єкта, який придбав товар (тобто або як споживач, або як підприємець), то його вирішення лежить у площині з'ясування характеру обліку, наступної поетапної реалізації отриманого чи передбаченого правового результату. Те саме необхідно робити і у складніших ситуаціях, тобто при придбанні товарів чи послуг, які наділені властивістю подвійного призначення, тобто як для власного споживання, так і для підприємницької діяльності. Розмежування відбувається за такою ознакою як систематичність підприємницької діяльності, яку уподібнюють до постійності, регулярності, професійності роботи. Однак, варто відзначити, що обов'язково визнаних кількісних критеріїв не вста-

новлено жодним нормативно-правовим актом [14, с.14]. Як акцентує увагу О. Дем'яненко, правовим статусом, який підтверджує право особи на зайняття підприємницькою діяльністю є саме статус фізичної особи-підприємця. Щодо самої господарської діяльності, то її основними ознаками можна виділити такі як регулярність, постійність, незалежність, ініціативність, власний ризик, а метою – отримання прибутку та очікуваних та бажаних результатів у економічній та соціальній сферах. Проте, слід відмітити що сам правовий статус фізичної особи-підприємця жодним чином не дискредитує права, обов'язки, свободи чи інтереси особи, які впливають з її право- та дієздатності у цивільному праві [15, с.157].

Статус фізичної особи громадянин змінити не може, оскільки він не пов'язаний з його обсягом право- чи дієздатності, або ж іншими факторами, а може втратитися лише зі смертю особи. Дійсно, громадянин може бути позбавлений статусу суб'єкта підприємництва, проте на статус фізичної особи це жодним чином не може вплинути. Також, доречно відмітити, що за жодних умов особа-підприємець не може набути статусу юридичної особи, оскільки, відповідно до ст.80 Цивільного кодексу України, в ролі юридичної особи може виступати не громадянин, а саме організація, яка створюється та повинна бути зареєстрована відповідно до встановленої процедури, передбаченої законом. Тобто особа не може бути організацією, але може бути її засновником чи акціонером тощо, але ще раз слід підкреслити, що від цього її статус фізичної особи не змінюється. Доречно відмітити, що для здобуття статусу громадянина-підприємця та отримання права здійснення підприємницькою діяльністю, як зазначено в ст.50 Цивільного кодексу України, необхідно бути наділений саме повною цивільною дієздатністю [3, с.58–59].

На відміну від Цивільного кодексу, в якому вживається термін «фізична особа-підприємець» (це відповідає термінології Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців») в Господарсько-

му кодексі вживається термін «громадянин-підприємець» (наприклад, в ст.128 ГК). Але ст.129 ГК визнає право на здійснення підприємницької діяльності в Україні також за іноземцями і особами без громадянства [2, с.63–64]. Таким чином, можна зробити висновок, що Господарський кодекс загалом визнає право фізичної особи на підприємницьку діяльність в Україні незалежно від громадянства.

На нашу думку, проаналізувавши думки вчених стосовно певних характеристик правового статусу фізичної особи-підприємця, можна надати таку його дефініцію як концептуальне, системне та цілісне поняття, яке встановлює права та обов'язки, інтереси та свободи особи, що встановлені та гарантовані державою, яка проявляє ініціативу в розвитку економічної політики держави, здійснюючи самостійну, ініціативну, систематичну на власний ризик господарську діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку та за свою діяльність несе відповідальність.

Підсумовуючи, слід додати, що саме в Конституції України, яка має найвищу юридичну силу, закріплено право фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності, яка являється видом трудової діяльності, що безпосередньо вказує на право фізичної особи-підприємця брати участь у трудових правовідносинах як повноцінного суб'єкта. Ми підсумували, що роль правового статусу фізичної особи-підприємця є надзвичайно великою і є специфічною порівняно з іншими суб'єктами трудових правовідносин. Правовий статус фізичної особи-підприємця наділений особливими рисами і має унікальне значення. Загальнотеоретичне дослідження понятійного апарату правового статусу фізичної особи-підприємця дозволяє розуміти фундаментальну основу останнього і сприяє з'ясуванню його нормативно-правового забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блащук Т. В. Особливості правового статусу підприємця та його роль у громадян-

ському суспільстві / Т. В. Блащук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppip/2012_11/Blashchuk.pdf.

2. Ротань В. Правовий статус фізичної особи-підприємця / В. Ротань // Юридичний радник. – 2006. – № 2. – С. 63–66.

3. Підприємницьке право : підручник / за ред. О. В. Старцева. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Істина, 2005. – 600 с.

4. Басова І. Фізична особа-підприємець / І. Басова, В. Клец, А. Андрусенко. – Х. : Фактор, 2012. – 704 с.

5. Предпринимательское право : учебник / под ред. Р. Б. Шишки – Х. : Эспада, 2001. – 560 с.

6. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.

7. Шамшина І. І. Суб'єкти трудового права: правове регулювання в умовах ринкових відносин : монографія / І. І. Шамшина. – Луганськ : Вид-во «Література», 2010. – 448 с.

8. Трудове право : підручник [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенкота ін. ; за ред. В. В. Жернакова. – Х. : Право, 2012. – С. 84–85.

9. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус» суспільстві / А. В. Панчишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2010_2/95.pdf.

10. Теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Изд-во БЕК, 2001. – 520 с.

11. Новоселов В. И. Правовое положение граждан в отраслях государственного управления / В. И. Новоселов. – Саратов, 1977. – 166 с.

12. Загальна теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл.] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук., проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук,

проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.

13. Петров Ю. А. Соотношение понятий гражданства, правоспособности, правового положения граждан / Ю. А. Петров // Вестник Ленинградск. ун-та. – 1974. – № 5. – 128 с.

14. Майданик Р. Проблеми правового становища фізичних осіб-підприємців / Ро-

ман Майданик // Юридична газета. – 18.05.2006. – № 9 (69). – С. 14–16.

15. Дем'яненко О. В. Статус фізичної особи-підприємця: проблеми застосування законодавства / О. В. Дем'яненко // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2011. – № 1. – 200 с.

Бутков І. М. Щодо визначення поняття «правовий статус фізичної особи-підприємця» / І. М. Бутков // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 70–76 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_14.pdf

Досліджено поняття «правовий статус фізичної особи-підприємця». Розкрито зміст зазначеного терміну, розглянуто характеристику його сутності та значення.

Бутков И.М. Об определении понятия «правовой статус физического лица-предпринимателя»

Исследовано понятие «правовой статус физического лица-предпринимателя». Раскрыто содержание этого понятия, рассмотрена характеристика его сущности и значения.

Butkov I.M. To Definition of Concept «The Legal Status of The Individual Entrepreneur»

The concept of «legal status of individual entrepreneur» Examines. The content of that period, produced characteristic of its nature and value was given.